

دوران پس از سیستانی و خامنه‌ای: جانشینان احتمالی سرنوشت خاورمیانه را رقم خواهند زد

ژوئیه ۲۰۱۹ عباس کاظم و باربارا اسالوین

پیشگفتار

جانشینی چهره‌های کلیدی در عراق و ایران خاورمیانه را دگرگون خواهد کرد.

در عراق آیت هلالا العظمی علی سیستانی - مرجع تقلید نزدیک به دویست میلیون شیعه در سراسر جهان - اوت امسال ۹۸ ساله می‌شود. در کشور همسایه ایران، آیت هلالا علی خامنه‌ای هشتاد سالگی و سی سالگی رهبری‌اش را رقم زد.

روند انتخاب جانشینی این دو مرد بسیار متفاوت است. با این حال، قاعده تعیین جانشینی و جانشین‌ها، تاثیر شگرفی بر مذهب و سیاست در منطقه و ورای آن خواهد داشت. جانشینان رهبران مذهبی فعلی ایران و عراق به روشن شدن چند مساله کمک خواهند کرد: میزان استقلال عراق، این که ایران سرانجام می‌تواند نظام دولتی منحصر به فرد خود را به عراق صادر کند، اینکه آیا ایران برنامه هسته‌ای خود را فعالانه توسعه خواهد داد، و ماهیت رابطه یا عدم رابطه هر دو کشور با ایران.

چرا این جانشینی مهم است؟

در حالی که ولی فقیه، بنا به تعریف، قدرتمندترین شخصیت ایران است، اما او تنها تصمیم‌گیرنده نیست. تصمیم‌های عمده، چانه زنی‌های جدی در میان جناح‌ها و مراکز قدرت را می‌طلبد، حتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی هم یکپارچه نیست. از گسترش نفوذ ایران در منطقه (که به فراخور دگرگونی اوضاع تغییر جهت یافته) حمایت و آرمان‌خواهی دموکراتیک در داخل را سرکوب کرده است. او در تایید مذاکرات با غرب در سال ۲۰۱۵ بر سر برنامه هسته‌ای ایران یا برجام «نرمش قهرمانانه» نشان داد اما از زمان انتخاب دونالد ترامپ به ریاست جمهوری آمریکا و خروج آمریکا از برجام، خود را در بی‌اعتمادی به ایالات متحده محق می‌داند.

ابتکار عمل شورای آتلانتیک در رابطه با عراق به چالش‌های امنیتی فعلی که عراق با آنها روبرو است می‌پردازد و به دنبال سیاست‌هایی برای راه اندازی پتانسیل این کشور برای توسعه محرک‌های هر جامعه موفق مانند سیاست‌های فراگیر، توسعه اقتصادی و یک جامعه مدنی پویا است.

هدف ابتکار عمل شورای آتلانتیک در رابطه با آینده ایران تشویق تعامل ایالات متحده و ایران و تلاش برای درک عمیق‌تر شرایط ایران و انتقال آن به سیاست‌گذاران و شهروندان آمریکایی، برای توجه و تدوین سیاست‌های جدید در رابطه با جمهوری اسلامی است.

دیدار رئیس‌جمهور ایران، حسن روحانی و وزیر امور خارجه محمد جواد ظریف در ۱۳ مارس ۲۰۱۹ در نجف عراق با آیت الله العظمی شیعیه علی سیستانی. منبع: [Sistani.org http://www.sistani.org/english/archive/26259/](http://www.sistani.org/english/archive/26259/)

با توجه به وضعیت کنونی، اگر رهبر در آینده نزدیک و زمانی فوت کند که تنش‌ها با ایالات متحده هم‌چنان رو به افزایش است، روی کار آمدن چهره‌ای همچون خامنه‌ای محتمل‌تر است. همان‌طور که محمد آیت‌اللهی تبار، استاد مسایل بین الملل در A&M تگزاس، عنوان می‌کند، «محافظه‌کاران در طول دهه‌ها تا این حد به خود مطمئن نبوده‌اند، امری که انعکاس نفوذ فزاینده منطقه‌ای ایران و خصومت پیوسته ایالات متحده علیه ایران است»^۲.

مساله جانشینی در عراق هم به همین اندازه مهم است. با آن‌که سیستانی در قانون اساسی عراق نقش سیاسی بازی نمی‌کند، عمال اقتدار و تأثیر وی در سیاست‌های عراق بسیار بالاست. آن‌چه اقتدار و قدرت او را به یک نیروی مثبت و محدود تبدیل کرده، خویش‌تنداری و انضباط این آیت‌هلا العظمی است. از سال ۲۰۰۳، او [آیت‌هلا سیستانی] داوطلبانه مداخله خود را به مسایل فوق‌العاده مهم محدود کرده است. به علاوه، آیت

بیش از یک سال، ایران در همکاری با برجام باقی‌ماند. اما به علت استیصال ناشی از تحریم‌های نفتی و ناتوانی اروپا در یافتن راه‌های موثر برای دور زدن تحریم‌ها، عدم پایبندی به محدودیت‌های تعیین‌شده در برجام را آغاز کرده است. یک جانشین تندروتر می‌تواند سیاست‌های مقابله‌جویانه‌تری در رابطه با ایالات متحده و دشمنان منطقه‌ای ایران در پیش گیرد، به ویژه اگر احساس خطر از ایران افزایش یابد. اگر بقای رژیم در خطر باشد حتی امکان کودتا هم وجود دارد هر چند سپاه پاسداران احتمال بیشتر ترجیح می‌دهد به عنوان قدرت پشت یک رهبر مذهبی وضعیت کنونی و موقعیت ممتاز خود را حفظ کند. از سوی دیگر، یک جانشین عملگرا و لیبرال به احتمال زیاد به همکاری با توافق هسته‌ای [برجام] بازمی‌گردد و ممکن است در صورتی که آمریکا راهکار فشار حداکثری خود را تغییر دهد، آمادگی بیشتری به همکاری نشان دهد.^۱

1 Collin Brown, Jose Drowne, Christopher Fix, Jonathan Gillespie, Christopher Petersen, and Abdullah Gayomi, "Iran After Khamenei: A Framework for Succession," Bush School of Government and Public Service, Texas A&M University, April 27, 2017.

۲ مصاحبه با باربارا اسلاوین، ۱۴ مارس ۲۰۱۹.

دیدار مقام معظم رهبری آیت الله علی خامنه‌ای (راست) با صادق لاریجانی (چپ)، علی لاریجانی، حسن روحانی، و ابراهیم رئیسی. منبع: تصویر ثابت از <https://www.manoto.news/news/u1oljx/news33973>

مرجعیت را در هم می‌ریزد و کار دولت عراق برای کنترل آنها یا هدایت فعالیت‌های آتی آنها را در جهت منافع کشور با مشکل روبرو می‌کند، چه رسد به تغییر ساختار این نیرو بر اساس قانون الحشد الشعبی سال ۲۰۱۶ که عادل عبدالمهدی نخست‌وزیر عراق اجرای آن را به تازگی آغاز کرده است.^۲

ترتیب زمانی جانشینی در ایران و عراق هم مساله مهمی است. در صورت مرگ هر کدام از این رهبران خائلی ایجاد می‌شود که ممکن است به تغییرات اساسی در توازن کنونی قدرت منجر شود. بر اساس سرنوشت جانشینی در هر کدام از این موارد و نگرش متفاوت این دو رهبر، به نظر می‌رسد که اگر سیستانی زودتر فوت کند، عراق با چالش بزرگتری پس از سیستانی رو به رو خواهد شد تا ایران در صورتی که خامنه‌ای زودتر فوت کند. به گفته یک روحانی با نفوذ در نجف «اگر سیستانی زودتر فوت کند، ممکن است مجبور شویم بار و بنه خود را ببندیم و از نجف برویم.»^۳ اشاره او به مدیریت خرد احتمالی ایران در محیط روشن‌فکری نجف است که در حال حاضر به علت حضور سیستانی محدود و کنترل شده است. به علت تعامل سیستانی

هلا سیستانی از روند دمکراتیزه شدن عراق و طرح ایجاد دولت مدنی بر اساس قانون اساسی عمدتاً سکولار سال ۲۰۰۵ و قوانین موجود حمایت کرده است. یک جانشین همفکر، می‌تواند مسیر کنونی سیاست‌های عراق را ادامه دهد و از بروز حرکت‌های غیرمنتظره و ناخوشایندی که می‌تواند به وضعیت سیاسی شکننده عراق ضربه بزند جلوگیری کند. هر تغییری در این دیدگاه از سوی جایگزینی با نگاه ایدئولوژیکی متفاوت، می‌تواند کشور را به یک تالطم سیاسی سخت بکشانند.

جایگزینی سیستانی همچنین از این رو بسیار مهم است که او شبکه گسترده‌ای از مقلدان ایجاد کرده که به سادگی به جانشین وی منتقل نمی‌شود. یک بخش مهم این شبکه نیروی داوطلبانه سیاسی نظامی جنجال‌برانگیزی به نام حشد الشعبی است که بر پایه فتوای تاریخی او در سال ۲۰۱۴ برای مقابله با داعش تشکیل شد. به رغم نظام پیچیده‌ای که مقلدان در داخل و خارج را در بر می‌گیرد، حشد الشعبی مشروعیت خود را از سیستانی می‌گیرد/ تنها کسی است که بر عملکرد آن کنترل موثر دارد. فقدان سیستانی سبب فروپاشی چارچوبی می‌شود که این واحدهای اساساً مستقل را به هم پیوند می‌دهد، ساختار

۳ عادل عبدالمهدی، نخست‌وزیر عراق، در تاریخ ۳۰ ژوئن ۲۰۱۹ حکم حکومتی شماره ۲۳۷ را به منظور آغاز اجرای قانون PMF (نیروهای بسیج مردمی) صادر نمود.
 ۴ مصاحبه غیررسمی عباس کاظم با روحانی ارشد در نجف، ۲ می ۲۰۱۹.

و احترام او به آزادی اندیشه و گفتگو، نجف به عنوان یک مرکز مذهبی، شاهد بیشترین تعامل در طول تاریخ خود است.

آیت هلا العظمی سیستانی: نقش و جانشینان احتمالی

آیت هلا العظمی سیستانی بانفوذترین رهبر عراق از زمان سرنگونی صدام حسن در سال ۲۰۰۳ بوده است. با آن که او ملیت ایرانی دارد، اما اقامت درازمدت او در عراق- از سال ۱۹۵۱ و قرار داشتن در جایگاه عالی رتبه‌ترین مرجع حوزه علمیه نجف، برای وی مشروعیت الزم را برای داشتن نقشی محوری در امور عراق فراهم کرده است.^۵ شیوه او در مداخله محدود در روند سیاسی عراق و حمایت وی از دولتی مدنی، دموکراتیک، و غیر دینی، به مشروعیت نقش وی می‌افزاید. دیدگاه‌های او در زمینه مسایل عراق مورد پذیرش و احترام عراقی‌ها و جامعه بین‌المللی است.^۶ او غالباً از سوی نمایندگان شورای امنیت سازمان ملل در عراق مورد مشورت قرار می‌گیرد و دبیر کل سابق سازمان ملل متحد، بن کی مون، در سال ۲۰۱۴ با وی در نجف دیدار کرد. سیستانی به طور کلی رهبران خارجی را به حضور نمی‌پذیرد، اما سازمان ملل از این قاعده‌مثنی است. می‌توان گفت که هر تصمیمی درباره آینده سیاسی عراق پس از دوران صدام حسین، با توجه به واکنش احتمالی آیت هلا سیستانی اتخاذ شده است.

در مسایل داخلی عراق سیستانی نقش سرنوشت‌سازی داشته است. در روند تدوین قانون اساسی عراق، با اصرار بر انتخابی بودن کمیته تدوین، نقشی تعیین‌کننده ایفا کرد. با آن که تصمیم او در این زمینه رویکرد درستی بود، پیامدهای ناخواسته‌ای داشت، اما به این دلیل که کمیته مزبور آمادگی کافی و آگاهی پایه‌ای از حکومت مبتنی بر قانون اساسی نداشت. اعضای کمیته بیشتر تحت تأثیر گرایش‌های قومی و جناحی بودند تا آگاهی از اصول دولتمردی و کشورداری.

از نظر روابط اجتماعی، سیستانی شایسته اعتبار زیادی است زیرا او از غلطیدن عراق به دامان جنگ داخلی پیشگیری کرد.

با تالش‌های بی‌امان خود، شکل‌گیری فرقه‌گرایی خشونت‌آمیز در شیعیان یا تالفی‌جویی در مقابل تحریکات شدید، مانند تخریب آرامگاه سامره، را مهار کرد.^۷ اما به یاد ماندنی‌ترین نقش سیستانی، فتوای تاریخی او خواهد بود در مورد فراخواندن همه عراقی‌ها به مبارزه با داعش که در روز دهم ماه ژوئن موصل را اشغال و در عرض چند روز کنترل تقریباً یک سوم عراق را به دست گرفته بود و موجودیت عراق را در معرض بزرگترین خطر تاریخ معاصر قرار داده بود. آیت هلا سیستانی با مشاهده فروپاشی ارتش عراق و دولت فلج شده بدون هیچ دورنمای جدی برای دریافت کمک از جامعه جهانی، فتوای نادری برای جهاد دفاعی صادر کرد که نظیر آن از سوی هیچ آیت هلا شیعه‌ای در عرض صد سال صادر نشده بود.^۸ ده‌ها هزار نفر به این فتوا پاسخ گفتند و با داعش جنگیدند، در همان حالی که ارتش عراق توانست مجدداً گروه‌بندی کند و آمادگی مقابله را به دست بیاورد، و در همان هنگام که ائتلاف بین‌المللی برای کمک به این تالش‌ها شکل گرفت.

موقعیت ویژه سیستانی بدین معناست که برای نخستین بار در تاریخ عراق، مساله جانشینی عالی‌ترین مرجع موضوعی به غایت مهم و با اهمیت است. در گذشته، این موضوع به رهبریت روحانی و فقهی مربوط می‌شد و اهمیت سیاسی اندکی داشت؛ مرگ مرجع هرگز بر روند حیات سیاسی تأثیر نمی‌گذاشت. در موارد بسیاری، روحانیان پرهیزگار از قبول چنین مسئولیتی امتناع داشتند، و بسیاری از واجدین شرایط جاه‌طلبی خود را از ترس آزار در شرایط دیکتاتوری صدام حسین فرو می‌خوردند. جانشین سیستانی، برعکس، نفوذ احتمالی نامحدود و توانایی شکل دادن به آینده عراق برای دهه‌های آینده را به ارث خواهد برد. تعداد روحانیانی که، چه شایسته و چه غیر شایسته، خود را آماده ورود به این عرصه می‌کنند، بی‌سابقه است.

روند جانشینی در نجف چگونه است؟

برخلاف روند جانشینی ولی فقیه در ایران، که بر اساس ماده‌های ۱۱۱-۱۰۷ قانون اساسی کاملاً مشخص شده است، در عراق نه شیوه خاصی برای تعیین جانشین حوزه نجف وجود

^۵ از نظر مسلمانان شیعه مذهب، مرجع تقلید یک منبع هدایت دینی است که باید از او تقلید یا پیروی نمود. برای مشاهده خلاصه‌ای از زندگی‌نامه آیت‌الله عظمی سیستانی رجوع شود به Abbas Kadhimi, "Sistani: Ali Hussein," in Michael R. Fischbach, ed., *Biographical Encyclopedia of The Modern Middle East & North Africa Vol. II* (Farmington Hills: Gale, 2008), 772-776.

⁶ For a detailed discussion of Sistani's leadership style, see Abbas Kadhimi, "Forging a Third Way: Sistani's Marja'iyah between Quietism and Wilayat al-Faqih," in Ali Paya and John L. Esposito, eds., *Iraq, Democracy and the Future of the Muslim World* (Abingdon: Routledge, 2010), 66-79.

⁷ Robert F. Worth, "Blast Destroys Shrine in Iraq, Setting Off Sectarian Fury," *New York Times*, February 22, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/02/22/international/middleeast/blast-destroys-shrine-in-iraq-setting-off-sectarian.html>.

⁸ See Abbas Kadhimi and Luay Al Khatteeb, "What Do You Know About Sistani's Fatwa?" *Huffington Post*, September 9, 2014, https://www.huffpost.com/entry/what-do-you-know-about-si_b_5576244.

دولت، با دخالت محدود و تنها در شرایط کامال ضروری - یا چرخشی تدریجی به سمت نظام ولایت فقیه ایران داشته باشد که در آن ولی فقیه در همه تصمیم‌های دولتی حرف آخر را می‌زند.

افراد زیر از جمله جانشینان احتمالی سیستانی یا کسانی هستند که ممکن است در آینده نزدیک به مرجعیت نائل شوند.

شیخ اسحاق فیاض: متولد سال

۱۹۳۰ در افغانستان است. او و آیت هلا

سیستانی جزو عالم‌ترین شاگردان در

قید حیات آیت هلا ابوالقاسم خویی

هستند. او تجلی کامل یک فقیه برجسته

در حوزه نجف است که همه زندگی و

دانشغولی‌هایش حول تعالی اعتبارحرفه

ایش دور می‌زند. از این رو، او واجد

بیشترین شرایط است که بتواند

جانشین سیستانی باشد اگر بیشتر از سیستانی عمر کند. اما

افغان بودن او ممکن است ارتقا او را دشوار کند و بی سابقه

باشد. فیاض هم مانند سیستانی مخالف دخالت روحانیان در

سیاست است و کسانی را که موقعیت سیاسی رسمی می

گیرند را شایسته احترام مردم نمی‌داند.^۹

سید محمد سعید حکیم: متولد

سال ۱۹۳۴ در نجف و نوه مرجع پیشرو

سید محسن حکیم است که در سال

۱۹۷۰ درگذشت. او دروس دینی را نزد

پدر بزرگ خویش و آیت هلا عظمی

ابوالقاسم خویی فرا گرفت. آیت هلا

حکیم به عنوان یکی از بلند پایه‌ترین

فقه‌های نجف محسوب می‌شود. از

آنجا که اصلیت عراقی دارد، در صف

اول جانشینان احتمالی آیت هلا سیستانی است. اما بیماری

او ممکن است وی را از به دست گرفتن این وظیفه سنگین

بازدارد. این موضوع از آنجا اهمیت زیادی دارد که تعیین

جانشینی در فاصله کوتاه از هم، آنچنان که در سال ۱۹۹۲ با

مرگ آیت هلا خویی اتفاق افتاد، بسیار دشوار خواهد بود.

جانشین آیت هلا خویی، آیت هلا العظمی عبدالله سبزواری،

در عرض یک سال پس از مرگ آیت هلا خویی درگذشت که

مشکل تازه‌ای ایجاد کرد. برخلاف سال ۱۹۹۲، محیط اجتماعی

سیاسی کنونی عراق، کمتر تحمل بی‌ثباتی در رهبری مرجعیت

دارد. اگر تداوم مطلوب زیر رهبری سیستانی مختل شود،

دارد، نه نقشی برای دولت در انتخاب جانشین، و نه حتی روزنه‌ای برای بر هم زدن توازن به نفع این یا آن نامزد وجود دارد. برای تعیین مرجع دو مالک وجود دارد: تقوا و تقوق در علوم فقهی. این مسئولیت هر فرد عادی-افراد عادی- کسانی که عالم نیستند، وظیفه دارند بر اساس این دو مالک، بلند مرتبه‌ترین فقیه در قید حیات را به عنوان مرجع تقلید انتخاب کرده و در زندگی و مسایل دینی فتوای او را دنبال کنند. این احکام از طریق رساله‌هایی که فقیه چاپ کرده، یا با تماس مستقیم با دفتر او، یا نماینده صاحب اختیارش قابل دسترسی هستند. با درگذشت (یک مرجع تقلید)، پیروان او می‌توانند از مرجع تقلید بلند مرتبه بعدی تقلید کنند و یا می‌توانند با اجازه وی در مورد مسایل پیشین از مرجع در گذشته تقلید کنند اما در مسایل جدید از مرجع در قید حیات پیروی کنند. شناسایی فاضل‌ترین فقها برای مرجعیت، به طور معمول بر عهده آیت هلا‌ها می‌است که در حوزه‌ها تدریس می‌کنند، به آیت هلا‌های عظاما نزدیک هستند، و از دانش و مهارت الزم برای تشخیص تعیین رده فقه‌های برجسته برخوردارند.

مواردی که تنها یک مرجع بی‌چون و چرا و بی‌رقیب وجود داشته بسیار محدود بوده است. در بیشتر موارد، چند فقیه مورد احترام وجود دارد که شیعیان معمولی مقلد آنها هستند. با این حال، همیشه یک مرجع بلند مرتبه وجود دارد که به او مرجع اعلی (یا عالی) گفته می‌شود. با این که این یک مقام رسمی نیست، اما مرجع اعلی نفوذ بسیاری بر شیعیان دارد و (آیت هلا) علی سیستانی اکنون از چنین مرتبه‌ای برخوردار است. روند جانشینی مرجع اعلی، یک روند بدون ساختار مشخص است که در جریان آن جامعه مذهبی برای تعیین بلند مرتبه‌ترین مرجع چند نفر را مورد بررسی قرار می‌دهد. در موارد مشخصی، جانشینی در طول مدت زمان نسبتاً کوتاهی (چند هفته یا چند ماه) تعیین می‌شود. در مواردی هم چندین سال طول کشیده. همانطور که پیشتر ذکر شد، در گذشته مخاطرات سیاسی کمتر مطرح بود، از این رو این که چه کسی مرجع تقلید باشد از نظر سیاسی مساله مهمی نبود.

با توجه به نقش پرنفوذ آیت هلا عظمی سیستانی در سیاست‌های امروز عراق، نبود او در صحنه، عراق را بر سر دو راهی قرار خواهد داد. از یک سو اگر جانشین او به سرعت مشخص نشود، عراق با یک خال سیاسی عمده رو به رو خواهد شد که می‌تواند آسیب‌های جدی به دنبال داشته باشد- جامعه عراق سیستانی را سوپاپ اطمینان می‌نامد.

سناریوی بهتر بعدی این است که شمار گسستگی‌ها و ضرورت تعیین جانشین به حداقل ممکن برسد.

سید محمد باقر ایروانی: متولد ۱۹۴۹

و یکی از مدرسان برجسته نجف است. او تحصیلات خود را در محضر مهمترین فقهای نجف: آیت هلالا خویی، آیت العظمی محمد باقر صدر، و (آیت هلالا) سیستانی به انجام رسانده است. ایروانی نجف را در دوران حکومت صدام حسین ترک کرد و در قم سکنی گزید، جایی که در کنار آیت العظمی تبریزی تحصیل کرد و سال‌ها به تدریس در حوزه قم پرداخت. تبعید او با سقوط حکومت صدام حسین پایان یافت. او سال‌ها یکی از پایه‌های تحصیلات حوزوی بوده است. فایل‌های صوتی دروس او منبعی غنی برای طالب و محققانی که امکان سفر به قم یا نجف برای حضور در دایره تدریس او ندارند فراهم کرده است. این فایل‌ها اکنون یکی از محبوب‌ترین منابع در میان طالب ارشد است.

شیخ هادی ال راضی: متولد نجف

است. او در عراق نزد محمد باقر صدر و در ایران نزد تبریزی تحصیل کرده است. پس از بازگشت از ایران به عراق او در زمینه ولایت فقیه به سخنرانی‌هایی پرداخت. به گفته یکی از شاگردانش، دیدگاه او درباره ولایت فقیه مشابه دیدگاه سیستانی است.^{۱۰} سیستانی بر آن است که فقیه یک اختیار کلی در امور ضروری دارد، اما دامنه این اختیار قدرت فراگیری را که قانون اساسی ایران به ولی فقیه می‌دهد، در بر نمی‌گیرد.

شیخ محمد سند: متولد ۱۹۶۱ در

منامه بحرین است. پس از دریافت مدرک رشته مهندسی از لندن، در سال ۱۹۸۰ به ایران رفت و در حوزه علمیه قم به فراگیری دروس دینی مشغول شد. او در کنار علمای برجسته‌ای از جمله آیت هلالا محمد روحانی، جواد تبریزی، وحید خراسانی، و میرزا هاشم آملی تحصیل کرد. در سال ۲۰۰۵ در بحرین

پس از آن که سازمان ملل متحد را فرا خواند تا دولت بحرین را کنار بزند و رفراندومی برای انتخاب نوع حکومت توسط بحرینی‌ها برگزار کند، بازداشت شد. شهروندی بحرینی او هم از او گرفته شد. در سال ۲۰۱۰، او به نجف رفت و به یکی از رکن‌های حوزه نجف تبدیل شد.

با آن که شیخ ایروانی، آل راضی، و سند در میان هم‌نسالان خود برای مرجع عالی شدن واجد شرایط هستند، اما چند مانع هم سر راهشان وجود دارد. یکی از این موانع شرط برتری کامل در فقه و مسایل دینی است. از آنجا که اثبات داشتن چنین شرطی اساساً غیر ممکن است، ممکن است سن امتیاز مهمی محسوب شود. تعدادی از واجدین، از جمله فرزندان سیستانی، در نظر گرفته نمی‌شوند زیرا سنت موجود، ارثی بودن جایگاه مرجعیت را رد می‌کند. مانع دیگری که فقهای دارای چنین مرتبه‌ای با آن رو به رو هستند نقش آن‌ها به عنوان خبرگانی است که می‌باید مراجع تقلید را به مقلدان معرفی کنند. اگر خودشان وارد گود شوند، یک تضاد آشکار منافع مواضع و دیدگاه‌هایشان را خدشه دار خواهد کرد.

جانشینی در ایران

در سال ۱۹۸۹، آیت هلالا روح هلالا خمینی رهبر انقلاب اسلامی بدون تعیین جانشین درگذشت. خمینی در ابتدا روحانی برجسته آیت هلالا حسین علی منتظری را به عنوان جانشین خود تعیین کرده بود، اما پس از انتقادهای شدید منتظری از رژیم به خاطر اعدام چندین هزار زندانی سیاسی در پایان جنگ ایران و عراق، از جانشین کردن او صرفنظر کرد. روحانیان نخبه کشور، به رهبری اکبر هاشمی رفسنجانی رییس وقت مجلس، آیت هلالا خامنه‌ای، رییس جمهوری وقت را، که در سلسله مراتب روحانیت یک روحانی متوسط بود انتخاب کردند و متمم‌هایی به قانون اساسی اضافه کردند تا او بتواند جانشین خمینی شود. قانون اساسی جدید، پست نخست وزیر را هم حذف کرد و اختیارات اجرایی را به رییس جمهوری داد. رفسنجانی سپس نامزد ریاست جمهوری و در انتخابات پیروز شد. گرچه در ابتدا نفوذ رفسنجانی بیشتر از خامنه‌ای بود، اما خامنه‌ای به فاصله کوتاهی رییس جمهوری را تحت الشعاع قرار داد و ائتلاف قدرتمندی با سپاه پاسداران و نهادهای سرکوبگر امنیتی دیگر تشکیل داد. این نهادها، که در پایان جنگ ایران و عراق تضعیف شده بودند، از آن زمان تاکنون ثروت و قدرت گسترده‌ای برای خود دست و پا کرده‌اند و احتمال در تعیین

^{۱۰} مصاحبه با عباس کاظم. براساس یک سنت دیرینه، طلاب در حوزه‌ها ترجیح می‌دهند هنگام صحبت کردن درباره استادان خود ناشناس باقی بمانند، حتی زمانی که نظر آنها جنجالی یا حساسیت‌زا نیست.

رهبری آینده هم، همان نقشی را ایفا خواهند که رفسنجانی در سال ۱۹۸۹ در تعیین خامنه‌ای بازی کرد.

به رغم قرار داشتن در راس حکومت دینی، خامنه‌ای در میان شیعیان ایران و جهان به عنوان چهره روحانی شناخته نمی‌شود. مقام او بیشتر چیزی شبیه دبیر کل حزب کمونیست شوروی سابق است، مسئول عالیرتبه مورد حمایت دولت در سایه. از این رو، جانشین او حتماً الزم نیست یک روحانی ارشد باشد؛ بلکه احتمال کسی خواهد بود که تجربه گسترده‌ای در حکومت و روابط نزدیکی با سپاه پاسداران داشته باشد.

اگر قانون اساسی دوباره تغییر نکند، جانشین خامنه‌ای قدرت فوق العاده‌ای به ارث خواهد برد. بر اساس قانون اساسی کنونی، رهبر فرمانده نیروهای مسلح و رئیس همه قوای نظامی است. او امامان جمعه را که در سراسر کشور از خط مشی مشخص حزبی پشتیبانی می‌کنند، و نمایندگان هر کدام از نهادهای عمده دولتی را برمی‌گزیند. حق انتخاب نصف فقهای شورای نگهبان، نهادی که صلاحیت همه نامزدهای انتخابات را رد یا تایید می‌کند، با رهبر است. رهبر، رئیس قوه قضاییه را که شش عضو دیگر شورای نگهبان را به رهبر پیشنهاد می‌کند، و نیز رئیس صدا و سیما را انتصاب می‌کند. او همچنین به منابع مالی گسترده مصادره شده از خاندان سلطنتی و طبقه مرفه در سال ۱۹۷۹ در اختیار دارد.^{۱۱}

با این حال رهبر یک دیکتاتور به تمام معنی نیست. در گرفتن تصمیم‌های مهم، به ویژه در سیاست خارجی، خامنه‌ای به دنبال اجماع میان شورای عالی امنیت ملی – متشکل از رئیس جمهوری، رئیس مجلس، و وزیران اطلاعات، امور خارجه، دفاع – بوده است. رهبر ممکن است به دلیلی در تصمیم‌گیری‌ها، تمایلات و گرایش‌های عمومی مردم را در نظر بگیرد یا با مجمع تشخیص مصلحت نظام که مسئول حل اختلاف‌های میان شاخه‌های مختلف حکومت است مشورت کند. با این حال او حرف آخر را می‌زند.

گاه‌نخبگان سیاسی ایران بحث‌هایی در مورد تغییر دوباره قانون اساسی به منظور کاهش اختیارات رهبر / جایگزینی او با یک شورای رهبری یا حتی حذف جایگاه او داشته‌اند. رفسنجانی در سال ۲۰۰۵، هنگامی که یکی از پسرانش در مصاحبه‌ای گفت که اگر پدرش در انتخابات ریاست جمهوری آن سال انتخاب شود، مقام رهبری را «مانند مقام ملکه انگلستان»^{۱۲} تشریفاتی

خواهد کرد، دچار دردسر شد. شاید هم نه چندان تصادفی، رفسنجانی انتخابات را به محمود احمدی‌نژاد که از سوی خامنه‌ای کم‌خطرتر قلمداد می‌شد باخت. رفسنجانی در سال ۲۰۱۷ درگذشت و هیچ چهره دیگری وزنه معادل او در صحنه سیاسی ایران نیست.

کارشناسان سیاست پیچیده ایران هشدار می‌دهند که تشخیص جانشین احتمالی خامنه‌ای بیشتر حدس و گمانی است که هم طول عمر خامنه‌ای و هم شرایط داخلی و منطقه‌ای در زمان مرگ وی بر آن تاثیر دارد. شرایط ایده آل این است

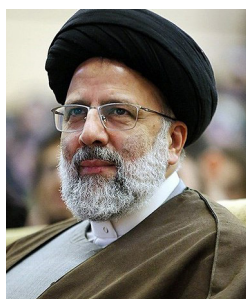
که جانشین او هم اعتبار مذهبی و هم سیاسی داشته باشد. مدت‌ها این تصور وجود داشت که رژیم آیت هلا هاشمی شاهرودی متولد عراق و رئیس قوه قضاییه پیشین را به عنوان جانشین احتمالی خامنه‌ای یا سیستانی در نظر دارد، اما شاهرودی در سال ۲۰۱۸ درگذشت. در حالی که در نجف تعداد مقلدان عامل تعیین‌کننده‌ای است، الزامات حکمرانی بر ایران به گونه‌ایست که برای انتخاب فقیه بعدی تجربه سیاسی و داشتن شبکه‌ای پر نفوذ، احتمال بر اعتبار مذهبی می‌چربد.

جانشین او هم اعتبار مذهبی و هم سیاسی داشته باشد. مدت‌ها این تصور وجود داشت که رژیم آیت هلا هاشمی شاهرودی متولد عراق و رئیس قوه قضاییه پیشین را به عنوان جانشین احتمالی خامنه‌ای یا سیستانی در نظر دارد، اما شاهرودی در سال ۲۰۱۸ درگذشت. در حالی که در نجف تعداد مقلدان عامل تعیین‌کننده‌ای است، الزامات حکمرانی بر ایران به گونه‌ایست که برای انتخاب فقیه بعدی تجربه سیاسی و داشتن شبکه‌ای پر نفوذ، احتمال بر اعتبار مذهبی می‌چربد.

افراد زیر جزو کسانی هستند که به عنوان جانشین احتمالی خامنه‌ای در زمان چاپ مطلب پیش رو مد نظرند.

ابراهیم ریسی

در سن پنجاه و هشت سالگی ریسی به اندازه کافی جوان هست که در صورت مرگ خامنه‌ای در آینده نزدیک برای مدتی طولانی در جایگاه رهبری باقی بماند. او – مانند خامنه‌ای و خمینی – هم سید – یا از تبار پیامبر – است هم

11 Steve Stecklow, Babak Dehghanpisheh, and Yeganeh Torbati, "Khamenei Controls Massive Financial Empire Built on Property Seizures," Reuters, November 11, 2013 <https://www.reuters.com/investigates/iran/#article/part1>.

12 Barbara Slavin, "Iran Looks, Again, to 'Experienced Captain,'" USA Today, February 7, 2005, <https://en.kadivar.com/2005/02/06/iran-looksagain-to-experienced-captain/>.

صادق الریجانی

کسی که ابراهیم ریسی جانشین وی در قوه قضاییه شد، عضو یکی از بانفوذترین خانواده‌های ایران و از جمله فرزندان آیت هلالا هاشم آملی است. الریجانی‌ها از جمله شامل علی الریجانی، مشاور پیشین شورای امنیت ملی و رییس کنونی مجلس، [فاضل الریجانی] فیزیکدان صاحب نام، و [صادق الریجانی] روحانی و عضو شورای نگهبان است. صادق الریجانی، ۵۸ ساله، عضو مجلس خبرگان نیز هست و در انتخابات اخیر برای دبیری مجلس خبرگان/ پس از ریسی بیشترین رای را داشت. اما این خانواده در ایران محبوبیتی ندارد و به باور عمومی آلوده به فساد است. محمود احمدی نژاد رییس جمهوری پیشین که از زندانی شدن بسیاری از دستیارانش از زمان ترک ریاست جمهوری عصبانی بود، تهدید کرد که اسناد و شواهد فساد اعضای خانواده [الریجانی] را برمال کند.^{۱۳} شانس الریجانی ممکن است از این رو که او زاده عراق است، و نه ایران، کمتر باشد.

حسن خمینی

یکی از پانزده نوه بنیانگذار جمهوری اسلامی، خوش سیما و تنها ۴۷ ساله است و در چارچوب سیاست‌های کنونی ایران، لیبرالی بی پروا است. چالش‌های او برای نظام، از جمله انتقاد از نخبگان به خاطر «نفرت پراکنی، عداوت، دورویی، یک بام و دو هوا بودن و عدم صداقت» چشم انداز آینده او را برای جانشینی خامنه‌ای کدر می‌کند.^{۱۴} در سال ۲۰۱۶، شورای نگهبان او را از شرکت در انتخابات مجلس خبرگان بازداشت. اما اگر در زمان مرگ خامنه‌ای کشور در بحران باشد و به چهره‌ای جذاب و خانواده‌ای معروف نیاز داشته باشد تا مردم را آرام نگه دارد

صاحب منصبی با سابقه که سی و نه سال گذشته را در قوه قضاییه مشغول بوده است. در سال ۲۰۱۹ خامنه‌ای ریسی را به سمت رییس قوه قضاییه تعیین کرد. او همچنین نایب رییس اول مجلس خبرگان است، نهادی متشکل از روحانیون که بطور صوری یکی از وظایفش انتخاب ولی فقیه بعدی است.^{۱۵} به علاوه، او داماد آیت هلالا علم الهدی، روحانی قدرتمند محافظه کار و امام جمعه شهر مقدس مشهد، و نماینده رهبر در استان خراسان رضوی است. اما ریسی چهره‌ای کزیماتیک نیست انتخابات ریاست جمهوری سال ۲۰۱۷ را به حسن روحانی باخت. او به علت مشارکت در «کمپته مرگ» اعدام‌های فوری در پایان جنگ ایران و عراق که به تخمینی شامل پنج هزار زندانی سیاسی می‌شد، بسیار بحث انگیز است.^{۱۶}

حسن روحانی

از زمانی که دولت ترامپ در ماه مه ۲۰۱۸ از قرارداد هسته‌ای با ایران خارج شد، عقیده عمومی بر آن بوده که روحانی شانس جانشینی خامنه‌ای را از دست داده است. آشکارا، بار تحریم‌های ثانویه آمریکا، امید به این که برجام ورود مجدد ایران به اقتصاد جهانی را آسانتر کند و پاسخگوی نیاز عاجل به سرمایه‌گذاری و تجارت خارجی ایران باشد را بر باد داد. اما کارشناسان برگزیدن روحانی را یکسره منتفی نمی‌دانند. مانند رفسنجانی، روحانی هم از ستون‌های استوار جمهوری اسلامی است که تا به حال مشاغل مهمی را بر عهده داشته است. روحانی هفتاد ساله است و دور دوم ریاست جمهوری را می‌گذراند. او از سال ۲۰۰۵-۱۹۸۹ نماینده خامنه‌ای در شورای عالی امنیت ملی بود. به رغم وعده‌های انتخاباتی او مبنی بر بازگشایی فضای جامعه مدنی ایران، او یک فرد لیبرال نیست. بخت روحانی شاید این بود که اخیراً اولین رییس جمهوری اسلامی ایران شد که در نجف به حضور آیت هلالا سیستانی پذیرفته شد.^{۱۷}

13 Mehrzad Boroujerdi, "Ebrahim Raisi: Iran's New Chief Justice and Possible Supreme Leader in Waiting," *IranSource*, March 11, 2019, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/ebrahim-raisi-iran-s-new-chief-justice-and-possible-supreme-leader-in-waiting>.

14 Ibid.

15 Ali Mamouri, "Sistani to Rouhani: Iraq's Sovereignty Must be Respected," *Al-Monitor*, March 14, 2019, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/03/iraq-iran-rouhani-sistani-us.html>.

16 "Ahmadinejad Fails To Produce Evidence, Calls For Top Judge's Resignation," *Radio Farda*, December 20, 2017, <https://en.radiofarda.com/a/iran-ahmadinejad-larijani-dispute/28929011.html>.

17 "Khomeini's Grandson Criticizes the Islamic Republic His Grandfather Founded," *Radio Farda*, December 30, 2018, <https://en.radiofarda.com/a/iran-khomeini-grandson-criticizes-islamic-republic/29683893.html>.

نتیجه

و مشروعیت نظام را حفظ کند، حسن خمینی شاید این شانس باشد.

مجتبی خامنه‌ای

او ۴۹ ساله و فرزند ولی فقیه کنونی است و از طریق دستیار پدر بودن، قدرت فراوانی اندوخته است. شایع است که او معمار انتخابات تقلب آمیز سال ۲۰۰۹ بود که به ریاست جمهوری احمدی نژاد و سرکوب گسترده اعتراض‌های پس از آن انجامید.^{۱۸}

با توجه به غروری که رژیم از سرنگون کردن حکومت سلطنتی [که در آن ولیعهد جانشین پدر میشود] احساس می‌کند، چنین انتخابی در ایران به شدت جنجال برانگیز خواهد بود. اما مجتبی رابطه‌های الزم با سپاه پاسداران و بسیج را دارد و نیز به منابع گسترده مالی پدرش دسترسی دارد.

محمد ریشه‌ری

۷۲ ساله، کمتر شناخته شده است. او وزیر سابق اطلاعات در دهه ۱۹۸۰ میلادی بود و نامش با روزهای خونین اوایل انقلاب گره خورده است. ریشه‌ری پس از شکست در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۹۹۷، بیش از یک دهه از انظار دور ماند. او بار دیگر به صحنه سیاسی بازگشت و در سال ۲۰۱۶ در «لیست امید» قرار گرفت و هم روحانی و هم رئیس جمهوری رفرمیست پیشین برای عضویت او در مجلس خبرگان از او حمایت کردند. روحانی مجتهدی است که توانایی تفسیر حقوق اسلامی را دارد و مسئولیت اداره حرم شاه عبدالعظیم در جنوب تهران هم با اوست. مانند روحانی و ال‌ریجانی، او نیز سید نیست. محمد آیت الهی تبار می‌گوید ریشه‌ری می‌تواند انتخابی باشد که بر سر او می‌توان به مصالحه رسید.^{۱۹}

آیت هلا العظمی سیستانی در نجف، و آیت هلا خامنه‌ای رهبر جمهوری اسلامی، جانشینان آیت العظمی ابوالقاسم خویی از نجف و آیت هلا روح هلا خمینی بنیانگذار جمهوری اسلامی هستند. به رغم برخی همکاری‌ها و امتیازات و توافق‌های شخصی، آنها فلسفه سیاسی منحصر به فرد خود را ارایه می‌دهند.

مرگ سیستانی احتمال خالی ایجاد خواهد کرد زیرا یک روند رسمی یا شیوه مشخصی برای جانشینی او وجود ندارد. در حالی که در نظام ایران مجلس خبرگان می‌تواند به سرعت رهبر جدیدی را بر اساس رای گیری انتخاب کند.

اگر سیستانی قبل از خامنه‌ای فوت کند، تردیدها درباره ثبات و استقلال سیاسی آینده عراق افزایش خواهد یافت. خامنه‌ای با تجربه سی ساله اداره ایران و سر و کار داشتن با مسایل سیاسی و مذهبی در کل منطقه، احتمالاً بر تعیین جانشین سیستانی و حمایت از نامزدی که با دیدگاه‌های ایران همدلی داشته باشد، تأثیرگذار خواهد بود. حشد الشعبی عراق که مورد حمایت ایران است از هر خال معنوی در نجف، و به ضرر پیروان سیستانی، بهره خواهد برد زیرا جانشین جدید برای جا افتادن به زمان نیاز دارد.

اما اگر خامنه‌ای پیش از سیستانی فوت کند، جانشین جدید بافاصله قدرت فوق العاده او را به ارث نخواهد برد و سیاست داخلی پیچیده ایران را هم باید هدایت کند. چنین جانشینی ممکن است تا زمانی که قدرت خود را در داخل تثبیت نکرده، توانایی استفاده از نفوذ خود را در خارج از کشور، نداشته باشد. از این رو، از یک دیدگاه اجتماعی سیاسی عراقی، هر چه سیستانی بیشتر عمر کند، بهتر است.

با این حال این که چه کسی در نجف و تهران رهبری را بدست می‌گیرد و به چه ترتیبی، و چگونه، نامعلوم است. قدر مسلم این که پیامدهای متعدد آن در سراسر خاورمیانه و ورای آن بازتاب خواهد داشت.

18 Julian Borger, "Khamenei's Son Takes Control of Iran's Anti-Protest Militia," *Guardian*, July 8, 2009, <https://www.theguardian.com/world/2009/jul/08/khamenei-son-controls-iran-militia>.

۱۹ مصاحبه با باربارا اسلاوین، ۱۴ مارس ۲۰۱۹.

درباره نویسندگان

خانم باربارا اسلاوین طرح آینده ایران در شورای آتلانتیک است. وی نویسنده کتاب Bitter Friends, Bosom Enemies: Iran, the US and the Twisted Path to Confrontation («دوستان تلخ، دشمنان صمیمی: ایران، آمریکا و راه پر پیچ و خم به سمت مواجهه») است و تاکنون ۹ بار به ایران سفر کرده است.

دکتر عباس کاظم مدیر طرح عراق در شورای آتلانتیک است. وی یک کارشناس عراقی و نویسنده کتاب Reclaiming Iraq: The 1920 Revolution and the Founding of the Modern State («بازپس‌گیری عراق- انقلاب ۱۹۲۰ و تأسیس دولت مدرن») است.

مرجع تصاویر

صفحه ۶: شیخ محمد باقر ایروانی - منبع: <http://m-mahdi.net/sada-almahdi/persons-3>

صفحه ۶: شیخ هادی الرازی - منبع: <https://www.youtube.com/watch?v=5h8i3MHZImY>

صفحه ۶: شیخ محمد السند - منبع: <http://m-sanad.com/ar/archives/book/1326>

تمامی تصاویری که بدون ذکر مرجع استفاده شده‌اند از Wikimedia برداشته شده‌اند.

تهیه این خلاصه‌ی شماره با پشتیبانی شرکت نفت کرسنت، صندوق Ploughshares، و حمایت کلی برنامه‌های خاورمیانه این شورا امکان پذیر شده‌است.